

PATRIARHIA ROMÂNĂ

CLEMENT ALEXANDRINUL

Extrase din Theodot

Valentin și valentinienii
– Fragmente comentate –

COLECȚIA
PĂRINȚI ȘI SCRITORII BISERICEȘTI
INIȚIATĂ ÎN ANUL 1977 DE PATRIARHUL
IUSTIN († 1986)
ȘI RELUATĂ, ÎN SERIE NOUĂ, ÎN ANUL 2007
CU BINECUVÂNTAREA PREAMERICITULUI PĂRINTE
DANIEL
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

COMISIA PATRISTICĂ

Președinte: DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române;
Vicepreședinți: VARLAAM, Episcop Vicar Patriarhal; Acad.
prof. univ. dr. Emilian POPESCU; *Membri:* Prof. univ. dr. Florica
BECHET; Prof. univ. dr. Ioana COSTA; Prof. univ. dr. Ana-Cristina
HALICHIAS; Lect. dr. Maria-Luiza OANCEA; Prof. univ. dr.
Traian DIACONESCU; Pr. prof. univ. dr. Vasile RĂDUCĂ; Prof.
univ. dr. Tudor TEOTEOI; *Secretari:* Adrian BĂICULESCU,
Alin - Bogdan MIHĂILESCU, Petru MOLODEȚ, Mihai GRIGORAȘ

PĂRINȚI ȘI SCRITORI
BISERICEȘTI

SERIE NOUĂ

19

CLEMENT ALEXANDRINUL

Extrase din Theodot

Valentin și valentinienii
– Fragmente comentate –

CARTE PUBLICATĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREAFERICITULUI PĂRINTE

DANIEL

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

*Traducere din limba greacă veche, introduceri și note
de Petru MOLODEȚ*

BASILICA

BUCUREȘTI - 2020

CUVÂNT ÎNAINTE

Unul dintre cei mai erudiți și mai subtili teologi creștini din perioada preniceeană, Clement Alexandrinul este cunoscut cu precădere pentru operele sale *Protrepticul*, *Pedagogul* și *Stromatele*. Aceste trei opere ar putea reprezenta în același timp trei stadii ale urcușului spre desăvârșire: în primul, Cuvântul este catehetic; în cel de-al doilea, El este moral; pe când în cel de-al treilea, El este Învățător și introduce sufletul astfel chemat și curățit în tainele gnozei. Din acest punct de vedere, o dezbatere încă subzistă cu privire la statutul *Stromatelor*. Le-a conceput Clement ca aparținând stadiului etic, sau celui gnostic? Sunt ele ultimul cuvânt al marelui alexandrin, sau penultimul? În primul caz, fragmentele rămase în manuscrise după *Stromata* a VII-a (așa-numita *Stromată a opta*, *Extrase din Theodot*, *Selecții profetice*, *Hipotipozele* și alte câteva fragmente din opere pierdute) nu sunt importante decât pentru confirmarea unor aspecte din operele deja menționate; în cel de-al doilea caz, primele șapte *Stromate* ar aparține tot stadiului moral, dar superior, al urcușului spiritual, pe când fragmentele ar fi rămășițe ale unor opere reflectând ultimul stadiu, cel gnostic. În acest din urmă caz, fragmentele menționate dobândesc o importanță aparte.

„Ultimul Clement” a devenit astfel tot mai prezent în studiile din ultimii ani, iar rămășițele menționate fac obiectul unor analize tot mai atent documentate. Însă, dacă *Stromata a opta* și *Selecțiile profetice* au constituit obiectul unor studii de specialitate și al unor ediții critice, *Extrasele din Theodot* au beneficiat de atenție doar în măsura în care expun doctrina gnosticilor valentinieni, fără a mai face însă recent obiectul unor analize cuprinzătoare. De aceea, în prima parte a acestui volum, ne propunem să suplinim această lacună și oferim o traducere nouă a *Extraselelor din Theodot*, însoțită de numeroase note critice, care să decripteze mesajul acestora și să le contureze importanța.

Extrasele (cu titlul complet: *Extrase din lucrările lui Theodot și din învățătura numită „orientală” în timpul lui Valentin*) se prezintă sub forma unor note de lectură făcute de Clement, în care sunt expuse aspecte ale doctrinei valentinieni, dar sunt inserate și considerații, de cele mai multe ori critice, ale autorului alexandrin la adresa valentinienilor. Această operă fragmentară este importantă din cel puțin două motive: tocmai aspectul ei fragmentar, de culegere de note neșlefuite făcute la o primă lectură, o face extrem de prețioasă pentru reconstrucția aspectelor gnozei valentinieni, unul dintre cei mai reductabili adversari ai ortodoxiei creștine, care se afla în curs de precizare în secolele II-III d.Hr.; în același timp, observațiile personale ale lui Clement aruncă de multe ori o lumină neașteptată asupra creuzetului doctrinar în care au dobândit formă concepțiile teologice ale scriitorului alexandrin. Astfel, *Extrasele* constituie o mărturie esențială atât pentru istoria gnozei, cât și pentru istoria doctrinei și sunt în același timp un indiciu prețios pentru dezlegarea sensului anumitor pasaje din opera șlefuită a lui Clement.

Extrasele ne oferă totodată un acces aproape singular în atelierul de lucru al unui teolog din perioada creștinismului preniceean, dându-ne posibilitatea de a observa, de exemplu, printre primele încercări conceptuale de a distinge între natură și ipostas în sânul Dumnezeirii și de a fundamenta crearea lumii pe existența lui Dumnezeu ca Treime de Ipostasuri. Limbajul lui Clement este de multe ori în *Extrase* aproximativ și tatonant, motiv pentru care alegerile conceptuale pe care autorul alexandrin le face pentru a ilustra taina existenței lui Dumnezeu sau a întrupării Mântuitorului pot părea uneori ciudate și prolixе pentru o conștiință teologică ce a integrat precizările doctrinare ale sinoadelor ecumenice care vor urma. Cu toate acestea, ele reprezintă căutările de clarificare ale începuturilor teologiei creștine, fără de care dezvoltările ulterioare nu ar fi avut în niciun caz aceeași limpezime. În același timp, în *Extrase* îl vedem pe Clement depunând un mare efort pentru a înțelege poziția adversarilor doctrinari. Autenticitatea demersului marelui alexandrin constă tocmai în faptul că acesta a integrat în discursul său teologic ceea ce a considerat fecund în demersul conceptual al valentinienilor, acordându-i totodată un sens ortodox, după îndemnul Apostolului Pavel de a le încerca pe toate, dar de a păstra ce este bine (1 *Tesaloniceni* 5, 21). Astfel, așa cum a făcut cu

filosofia greacă și, în general, cu întreaga cunoaștere pe care epoca i-a pus-o la dispoziție, anume de a culege ceea ce poate fi folositor pentru urcușul spiritual al creștinilor, tot astfel autorul alexandrin a intrat într-o dezbatere pozitivă cu gnoza valentiniană, din care a respins ceea ce era în conflict fățiș cu doctrina creștină, dar din care a preluat concepte pe care le-a considerat fertile în vederea conturării viziunii creștine.

Pentru a completa demersul expozitiv și critic întreprins de Clement în *Extrase*, în cea de-a doua parte a volumului, am oferit o traducere a tuturor fragmentelor lui Valentin, fondatorul gnozei valentinienne, și despre valentinieni care pot fi găsite în *Stromate*. Fragmentele sunt însoțite de remarcile critice ale lui Clement din contextul în care acesta le citează, pentru a dispune astfel de un tablou complet al modului în care teologul alexandrin s-a raportat la gnoza valentiniană. Traducerea fragmentelor și a observațiilor critice ale lui Clement este însoțită de comentarii ample, care să le explice importanța și sensul. Cititorul român interesat atât de istoria gnozei, cât și de istoria doctrinei dispune astfel de un diptic inedit, format din *Extrasele din Theodot* și din fragmentele comentate mai ales ale lui Valentin, diptic al cărui sens ne-am străduit să-l decriptăm prin bogatele trimiteri făcute atât la literatura creștină de dinaintea lui Clement și din timpul lui, cât și la literatura gnostică de care dispunem acum, mai ales după descoperirea bibliotecii gnostice de la Nag Hammadi, în Egipt.

Acest volum se dorește a fi atât o completare la un proiect mai amplu, acela al traducerii inedite în limba română a operei Sfântului Irineu de Lyon, *Împotriva ereziilor*, din care au apărut deja trei volume, cât și o bază pusă pentru un viitor volum, mai dezvoltat, care să cuprindă ceea ce am numit mai sus „ultimul Clement”, anume: așa-numita *Stromată a opta*, *Extrasele din Theodot*, *Selectiile profetice* și fragmentele din *Hipotipoze* și din alte scrieri pierdute ale autorului creștin.

Editura Basilica

EXTRASE DIN THEODOT

INTRODUCERE

Ce sunt *Extrasele din Theodot* și care a fost scopul alcătuirii lor? Sunt ele note de lectură adunate în vederea compunerii operelor care ni s-au păstrat (*Protrepticul, Pedagogul, Stromatele, Care bogat se va mântui?*), sau în vederea conceperii unor opere ulterioare, sau și una și alta? Sunt ele fragmente adunate de vreun copist din opere deja încheiate ale lui Clement, opere care însă nu ni s-au păstrat? Se pare că răspunsul la aceste întrebări, care animă cercetarea mai recentă a operei scriitorului alexandrin, nu poate fi nici măcar conturat fără o discuție prealabilă a modului în care ne-au parvenit *Extrasele*. Vom prezenta, așadar, înainte de toate, codexul care ne-a transmis această colecție de fragmente, semnificația poziționării *Extraselor* în acest corpus de fragmente, pentru a lua în discuție apoi semnificația și justificarea titlului prin raportare la conținut, urmând să ne oprim și asupra conținutului însuși.

Codexul Laurentianus

Descriere și evaluare

Extrasele din Theodot se regăsesc cu titlul Ἐκ τῶν θεοδότου καὶ τῆς ἀνατολικῆς καλουμένης διδασκαλίας κατὰ τοὺς οὐαλεντίνου χρόνους ἐπιτομαί în Codexul Pluteus sau Laurentianus¹ 5.3 din secolul al XI-lea, fiind păstrat de Biblioteca Laurențiană din Florența. Este principalul codex de care dispunem

¹ Codexul poate fi accesat online la adresa: <http://mss.bmlonline.it/catalogo.aspx?Collection=Plutei&Creator=Clemens+Alexandrinus> (accesat ultima dată în luna aprilie 2020). Mai există un codex care conține *Extrasele*, *Paris Suppl. Gr. 250*, dar care nu este decât o copie din secolul al XVI-lea a Codexului Laurentianus.

pentru cunoașterea *Stromatelor*. Astfel, el conține 388 de foi (775 de pagini), dintre care: de la fol. 1^r la fol. 346^r regăsim primele șapte Stromate; iar de la fol. 346^v până la fol. 388^r aflăm o serie de fragmente împărțite în patru părți. Întregul corpus fragmentar începe la fol. 346^v cu superscripția *στρωματεὺς ὄγδοος* (*Stromata a opta*) până la fol. 353^r, unde, cam la mijlocul paginii, regăsim un nou titlu bine marcat: αἱ τῶν ζητήσεων ἔφοδοὶ καὶ ἀρχαὶ περὶ ταῦτα καὶ ἐν τούτοις εἰσὶν (*Metodele și principiile de cercetare privesc și implică următoarele chestiuni*); această secțiune se întinde de la fol. 353^r până la fol. 361^r, unde titlul αἱ τῶν ζητήσεων ἔφοδοὶ καὶ ἀρχαὶ περὶ ταῦτα καὶ ἐν τούτοις se repetă ca o subscripție, tot cam pe la mijlocul paginii, după care urmează o linie decorată la ambele capete cu motive florale, iar apoi titlul *Extraselor*, pe care l-am redat mai sus în întregime; *Extrasele* se întind de la fol. 361^r până la fol. 377^v, unde, în josul paginii, pe ultimul rând, abia diferențiat față de textul de dinainte, aflăm un nou titlu: ἐκ τῶν προφητικῶν ἐκλογαί (*Selectii din scrierile profetice*); în sfârșit, *Selectiile* se întind de la fol. 377^v până la sfârșitul codexului, fol. 388^r.

Câteva remarci se impun cu privire la dispunerea scrierilor și marcarea titlurilor. Deși demarcate în patru părți în funcție de titluri, linia decorată pare să le împartă în două mari secțiuni: una, marcată cu superscripția *Stromata a opta*, care se întinde până la *Extrase* și cuprinde și partea intermediară notată cu *Metodele și principiile...*; o alta, care se întinde de la *Extrase* și care pare să cuprindă și *Selectiile profetice*. Dacă acest criteriu, al liniei decorate, funcționează pentru departajarea formală, analiza de conținut surprinde însă o realitate ușor diferită: în vreme ce tematica abordată în prima secțiune, care privește logica cercetării, este consistentă în ambele părți (adică atât partea care începe cu superscripția *Stromata a opta*, cât și cea care îi urmează până la *Extrase*), în cea de-a doua secțiune, deși departajarea formală prin titlul *Selectiilor profetice* ar putea indica o continuitate cu *Extrasele*, stilul și tematica diferă în mod evident. Câteva teme comune abordate atât în *Extrase*, cât și în *Selectiile profetice* pot fi identificate, într-adevăr, dar ele nu sunt îndeajuns de semnificative pentru a ne putea face să credem că cele două scrieri făceau parte din aceeași operă. Din punct de vedere stilistic și tematic, *Selectiile profetice* stau mult mai aproape de cele câteva fragmente care ne-au rămas din ultima operă a lui Clement, *Hipotipozele*. Prin urmare, în vreme ce

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
----------------------	---

EXTRASE DIN THEODOT

Introducere.....	11
Secțiunea A (Extrasele 1-28)	63
Secțiunea B (Extrasele 29-43.1).....	77
Secțiunea C (Extrasele 43.2-65).....	82
Secțiunea D (Extrasele 66-86).....	91
Note.....	97

VALENTIN ȘI VALENTINIENII -FRAGMENTE COMENTATE-

Introducere	157
Fragmentul A.....	183
Fragmentul 1 (Valentin).....	192
Fragmentul 2 (Valentin)	206
Fragmentul B.....	218
Fragmentul C.....	220
Fragmentul 3 (Valentin)	222
Fragmentul D	228

Fragmentul E.....	237
Fragmentele 4 și 5 (Valentin)	243
Fragmentul F	266
Fragmentul 6 (Valentin)	268
Fragmentul G	269
Fragmentul 8 (Valentin)	270
Bibliografie.....	279
Indice tematic	289
Indice scripturistic.....	305
Indice onomastic și toponimic.....	311